

CUM SE CONSTRUIEȘTE PATRIMONIUL – CÂTEVA OBSERVAȚII DE TEREN

Nicoleta MUȘAT

Universitatea de Vest din Timișoara

nicoleta.musat@e-uvvt.ro

How We Create Heritage: Several Field Observations

The present paper takes as a point of departure the field research started in August, 2020, still in progress, in the village of Povergina (the ethnographic area of Făget), within the project “Conservation and restoration of the burnt wooden church, ‘Holy Archangels Michael and Gabriel’ (TM-II-mA-06275) from Povergina, Timiș County – D.A.L.I. phase”, financed by the National Institute of Heritage from the Historical Monuments Stamp Duty. As members of a multidisciplinary team (consisting of architects, engineers, landscapers, archaeologists, biologists, dendrochronologists), we made weekly forays into the mentioned village, with a view to conducting what could be called *rapid ethnographic assessments* (according to the model applied in medical anthropology), a sort of field surveys rather than the immersions recommended by classic studies. I did interviews in which I was interested in discursive connections to the monument (what people narrate about important events in their lives and how they happened, local folklore, beliefs, practices, rites of passage, the moment of the 2015 fire), non-participant observation, photographic documentation, field notes. All this has allowed me to make several comments on how the local cultural heritage is reconstructed / reinvented, starting from different views and discourses: on the one hand, I am interested in the way locals connect to the monument (although it is difficult, comments related to the value given to the monument can be attempted); on the other hand, in the way in which the specialists involved in the project relate to heritage.

Keywords: *heritage; rapid ethnographic assessment; interdisciplinarity; co-participation; collaborative ethnology.*

Metodologie de lucru

Jurnal de teren – fragment

25 septembrie

17 lei pe ceas. Cobor din taxi, îmi scot masca și încerc să mă hotărâsc în ce direcție s-o apuc: spre casa crâșnicului sau spre a nanei Ofelia. Decid că spre nana Ofelia. O iau pe drumul Bunii, mă răsucesc să privesc înapoi. Povergina pare un sat nelocuit la 11.30 ziua. Se aud câteva păsări și frunzele în vânt. Ajung la numărul 45, o casă în roșu, la fel cu majoritatea caselor din sat, cu geam și ușă termopane. Casa e la stradă, paralelă cu aceasta, ocolul e în spate. Bat în geamul rabatat. Nimic. În jur o tăcere ce mă neliniștește. Deja mă văd bătând la toate termopanele din sat, nimeni nu răspunde. Bat din nou, de data aceasta mai tare. Descopăr și poarta metalică, mă pregătesc să strig: *Alo! Alo!* Poarta e închisă. Și aceeași liniște... De peste drum iese o vecină. *Ofelia nu-i acasă, e la Dragotin.* În spatele meu apare o altă vecină, Livia; i se repetă și ei că Ofelia nu e acasă, ci la Dragotin. Ne salutăm toate trei, se repetă informația. *Da' ce treabă are?* Din altă curte mai iese o vecină cu nepoțica. Ne recunoaștem; ne-am întâlnit sâmbăta trecută. Apare încă o nană. Ne așezăm toate cinci pe cele două bănci din fața casei uneia dintre ele, vizavi de casa Ofeliei. Încerc să îmbinez fetița cu un baton bounty, se uită circumspectă și dă din cap că nu dorește. De la Dragotin iese Ofelia, care e așteptată de Livia. Amândouă aud prost. Le salut de la distanță, nu-mi răspund. Mă îndrept spre Ofelia, îi amintesc că ne-am cunoscut sâmbătă, mă verifică din priviri și confirmă. Mă programez la ea pentru mai târziu și revin pe bancă. E cald, soarele arde, sunt trezită de la 4 (aferim, CFR!), începem interviul. Comitetul de întâmpinare, format din nanele Toia, Márea și Victoria, mă scanează rapid și își dă acordul să pornesc reportofonul. Ce urmează este o discuție năucitoare de aproape două ore, (timp în care, în fundal, se aud mașini, tractoare, țipăt de copil), se discută despre patrimoniu, sântoađeri, moarte și alegeri.

“My total residence among the Nuer was thus about a year. I do not consider a year adequate time in which to make a sociological study of a people, especially of a difficult people in adverse circumstances, but serious sickness on both the 1935 and 1936 expeditions closed investigations prematurely. Besides physical discomfort at all times, suspicion and obstinate resistance encountered in the early stages of research, absence of interpreter, lack of adequate grammar and dictionary, and failure to procure the usual informants, there developed a further difficulty as the inquiry proceeded. As I became more friendly with the Nuer and more at home in their language they visited me from early morning

till late at night, and hardly a moment of the day passed without men, women, or boys in my tent. As soon as I began to discuss a custom with one man another would interrupt the conversation in pursuance of some affair of his own or by an exchange of pleasantries and jokes.” (Evans-Pritchard 1940: 14)

“I was fairly depressed, afraid I might not feel equal to the task before me. After lunch I went out on deck. Sailing down the river reminded me of the excursion with Desire and the other “Assoc’s.” Eurypides is situated below the gigantic slaughterhouse.” (Malinowski 1989: 5)

“The Ethnographer has to traverse this distance in the laborious years between the moment when he sets foot upon a native beach, and makes his first attempts to get into touch with the natives, and the time when he writes down the final version of his results.” (Malinowski 2014: 31)

Fig. 1. Povergina, „pe Luncă” (foto N. Mușat)

Intrările în teren pot fi, de multe ori, dificile, fie că ele înseamnă pășirea pe o plajă a unei insule din Oceania, în prima jumătate a secolului XX, sau pe asfaltul prost turnat într-un sat din zona Făgetului, la 100 de km de Timișoara, în prima jumătate a secolului XXI. Fără cort, fără armata colonială britanică, dar cu un termen limită, stabilit prin aplicația de finanțare depusă la INP, incursiunile în teren începând cu 21 august 2020 au însemnat transformarea metodologiei clasice de lucru. Etnografia clasi-

că înseamnă timp acordat cercetării, imersiune, ani de colectare a datelor prin metode tehnice care astăzi sunt apanajul muzeelor de etnografie. Adaptarea la ritmul impus prin grafice Gantt înseamnă mai degrabă *sampling*, decât imersiune, în unele situații, sau o formă de etnografie cum este *rapid ethnographic assesment* (REA) (Sangaramoorthy, Kroeger 2020), o manieră care dinamitează mitul etnografului solitar¹, punând astăzi cercetătorul în situația de colaborare, deopotrivă cu alți specialiști, cât și cu comunitatea în care lucrează. *Team based research* sau *collaborative ethnology/ anthropology* (Campbell et al. 2018) sunt forme de transfer de putere, dincolo de a fi forme de colaborare, dinspre o autoritate științifică din domeniul etnologiei spre alte domenii. REA este o formă ce vine dinspre antropologia medicală și care se potrivește felului în care a fost scrisă cererea de finanțare pentru proiectul care vizează biserica de lemn din satul Povergina: lucrul în echipă multidisciplinară (formată din arhitecți, peisagiști, ingineri structuriști, istorici, arheologi, dendrocronologi și un etnolog), interviuri în comunitate, focus grup, date statistice, observație în teren. Rezultatul acestui cumul de metode este finalizarea proiectului D.A.L.I. prin care echipa multidisciplinară va propune proiectul de *reconstrucție* și *adaptare* pentru biserica de lemn din satul Povergina, construită în secolul XVIII, puternic afectată de un incendiu în 2015 (utilizez termenii *reconstrucție*, respectiv *adaptare* – în linia propusă de specialiști prin *Carta de la Burra*, 2013). Deopotrivă *Carta de la Veneția* (1965), *Convenția Faro* (2005) sau *Carta de la Burra* (2013) aduc în discuție colaborarea cu comunitatea în cadrul proiectelor care vizează patrimoniul cultural (fie material, fie imaterial) și crearea acestuia prin *co-participare*, astfel că proiectul pe care l-a propus echipa multidisciplinară încearcă să respecte direcția trasată prin câteva dintre documentele importante în domeniul studiilor patrimoniale. Dincolo de orice aspect teoretic, cercetarea mea de teren este organizată în timp în felul următor: pentru *final de august*, respectiv *luna septembrie*: colectarea datelor, discuții cu echipa de proiect, feedback din partea specialiștilor implicați, pentru luna *octombrie*: transcrierea interviurilor, prelucrarea datelor, redactarea textului care urmează să apară în proiectul D.A.L.I. ce va fi propus, iar pentru luna *noiembrie*: *focus grup* în comunitate, pentru a stabili direcții pentru posibile proiecte de dezvoltare comunitară, care să implice monumentul istoric.

În perioada de cercetare am făcut interviuri *nedirijate*, sau *semi-dirijate* la distanță de o săptămână între ele, încercând să las timp pentru ca oamenii să vorbească între ei, să aibă timp să reflecteze asupra a ceea ce au povestit,

¹ A se vedea situația din teren a lui Malinowski.

să împărtășească. Deci, poate, astfel, se poate crea o legătură emoțională cu monumentul despre care au fost solicitați să povestească. De asemenea, alături de colegi, sau doar în incursiunile mele, am documentat fotografic satul, biserica, *holdele*, interiorul caselor în care am fost primită, respectiv interlocutorii. Mi-am propus (alături de colegii mei) să recuperez fotografii din arhivele de familie; una dintre colege a și primit câteva imagini; de asemenea, echipa a primit câteva imagini din arhiva Mitropoliei. Imaginile țin de viața cotidiană (fotografie în fața bisericii, a unui cuplu aflat în vizită de la oraș) sau de momente excepționale: riturile de trecere (nuntă, înmormântare). Partea de interpretare a datelor va însemna analiză tematică, pornind de la temele abordate în timpul interviurilor, care au fost pre-stabilite prin formularul de aplicație, dar care nu au fost singulare pe parcursul înregistrărilor. Am urmărit obiceiuri calendaristice, obiceiuri legate de ciclul vieții omului, memoria comunitară în legătură cu monumentul, momentul incendiului. Alte câteva teme pe care interlocutorii mei le-au considerat importante sau care au apărut în timpul interviurilor nedirijate sunt: depopularea satului, migrația tinerilor, tehnici constructive, venirea în sat.

Fig. 2. Interviu cu F. T. (foto R. Rusu)

Biserica-monument, date istorice

Informațiile legate de biserica-monument din Povergina pare că sunt minimale, bibliografia de referință începând (și uneori oprindu-se) cu textele deja clasice ale lui Nicolae Săcară sau Ioan Miloia (Săcară 2001; Miloia 1935).

O monografie recentă a protopopiatului ortodox al Făgetului (Păcurar *et al.* 2017) menționează biserica având hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavril, cu o foarte scurtă descriere făcută la 1891: „Una biserică de lemn, cu hramul Arch. Mihail și Gavril, sântită la anul 1782, nu se scie prin cine. Stare suficientă.”. (Păcurar *et al.* 2017: 226). Autorii își exprimă rezerva legată de anul sfințirii, pisania menționând, de fapt, anul 1783 ca an al zugrăvirii (Păcurar *et al.* 2017: 228). Integral, textul pisaniei este acesta: „Această sfântă beserică de nou s-au făcut și s-au împodobit precum se vede supt stăpânirea împăratului Iosef aludoilea, prin blagoslovenia preasfințitului Episcop al Timișorii C... fiind protopop Petru Petrovici al Sărazului iar preot paroh Ion Ioanovici din Făget, iar ctitor Ioan Medescu ce s-au numit Costandin și Dumitru Chiricescu fiind cnez Pătru Păcuraru, ajutând și Pătru Dancovici din Fabric. S-au sfârșit la anul 1782, septem 25 și a zugrăvit Gheorghe Diaconovici din Vârșeț sau Srediște.”. (fond G. Cotoșman, Belci, Ilieș 2020).

Fig. 3. Foto din arhiva familiei Ș., obținută de colega Raluca Rusu, peisagistă

N. Săcară scrie, de asemenea, că pictura datează din 1782, zugravul fiind Gheorghe Diaconovici; axul boltei din naos Îl reprezintă pe „Pantocrator pe fond de cer înstelat, altarul – Sfânta Fecioară încoronată de către Sfânta Treime, respectiv soboarele Sfinților Arhangheli Mihail și Gavril. În naos avem reprezentați evangheliștii, pe pereți sfinți, în medalion, momente din patimile lui Iisus, pe iconostas erau trei registre tematice: Bunavestire, apostolii, Prorooci; mai existau și două molenii (Săcară 2001: 51). În pronaos era portretul ctitorului Medescu și Moartea „secerătoare de vieți omenești” (Săcară 2001: 51). Despre aceste din urmă reprezentări încă se povestește în comunitate: „Om înalt, subțire, era cu cizme de piele...o... palton alb. Îi zicea burcă pe timpurile... așa-i ziceau pe valea Mușului, în județul Arad. Un palton alb. Erau paltoane de șubă, albe, mari și o căciulă neagră. Mustată. Și dincolo, în partea opusă era moartea (râde).” (interviu cu I. B). Valoroasă deopotrivă prin pictura influențată de elemente apusene, biserica este valoroasă și prin tehnicile constructive folosite, provocând interes în interbelic printre specialiștii Comisiunii Monumentelor Istorice (Belci, Ilieș, 2020). Este monument istoric categoria A, cod TM-II-m-A-06275, înscrisă în 1968 în Lista Monumentelor Istorice (<https://patrimoniu.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-TM.pdf>; vezi și Păcurar *et al.* 2017: 488). În 2015 biserica a ars, iar în urma incendiului au rămas doar pereții exteriori, care sunt carbonizați pe interior.

„Construită din lemn de stejar, biserica: [...] are plan dreptunghiular, cu unghi în axul absidei (6 laturi). Pereții de lemn ai lăcașului au fost așezați pe o temelie realizată din piatră brută așezată în mortar de var. Bârnela bisericii, cioplite, au fost așezate orizontal, prinse între ele cu cuie de lemn și îmbinate în sistemul «coadă de rândunică». Acoperișul avea învelitoare din șindrilă, cu patru pante mari urmărind spre răsărit conturul absidei. Deasupra pronaosului a fost așezat un turn-clopotniță, din lemn, acoperit cu tablă, de secțiune pătrată, având un schelet masiv de lemn de stejar, iar exteriorul acoperit cu scânduri de brad. Ca toate turnurile construite în secolul al XVIII-lea, ori reparate în acea perioadă a preluat din arhitectura de zid anumite forme specifice barocului. Așa erau, spre exemplu, cei doi bulbi, în rodine descrescând, ca diametru, spre cruce. Amplasarea turnului-clopotniță peste pronaos a dus la tăvănirea acestei încăperi. Naosul bisericii era boltit semicilindric, iar altarul avea o boltire concă din fâșii curbe. Exteriorul pereților bisericii a fost acoperit cu lipitură de pământ dar, potrivit unei fotografii din anul 1952, la acea dată, lăcașul de cult avea pereții din lemn aparent. În interiorul bisericii, podoaba pictată a naosului a fost acoperită de o tribună (cor pentru tineri) ridicată în anul 1954.” (Belci, Ilieș 2020)

Fig. 4. Biserica din Povergina, detaliu (foto N. Mușat)

Comunitatea

Materialul strâns în teren contabilizează în acest moment 11 înregistrări, o discuție pentru care nu am primit acceptul înregistrării, 208 fotografii, notițe de teren, acest inventar fiind valabil doar pentru partea de *cercetare etnologică*. Discuțiile au fost făcute cu preotul paroh I. L., (Povergina este filie a parohiei Buna Mare, deci ține sub acest aspect administrativ de biserica de acolo), crâșnicul bisericii (N. T), soția crâșnicului (F. T), localnic (I. S), localnic (I. B), localnic (P. M), localnică (V. B), localnică (O.C), localnică (V. U), localnică (V.L), localnică (M. U), localnică (A. B), respectiv o discuție neînregistrată cu o localnică (L. T). Categoriile de vârstă reprezentate cuprind un spectru de la 31 la 87 de ani; cea mai vârstnică persoană interviuată în cadrul proiectului are 94 de ani și a fost înregistrat de colega peisagistă. Cei intervieuați locuiesc în sat permanent, temporar, sau nave-tează (e cazul preotului, care locuiește în satul vecin, Bichigi).

Atestată în 1554, cu 24 de gospodării, în *nahia* Făget (Păcurar et al. 2017: 486) cu denumirea *Povejzna*, localitatea se pare că are la momentul respectiv un număr relativ mare de locuitori, prin comparație cu alte sate, scriu monografiștii protopopiatului Făget. Denumirea variază în timp,

satul apărând sub următoarele toponime: Boursche (în 1717), Poworschina (1786) (Păcurar et al. 2017: 486), Peverjin (1836) (Săcară 2001: 102), Povârgina (Miloia 1935).

Biserica a fost ridicată în secolul XVIII de Ion Medescu (zis Constantin), despre care se notează că a descoperit o comoară, într-o duminică, în timp ce venea de la biserica din Făget, iar cu banii aceia a ridicat o biserică în Povergina, sat privat până atunci de lăcaș de cult. Îmi este greu să afirm dacă legenda s-a transmis prin tradiție sau diferiții intelectuali locali au colportat-o de așa manieră încât ea a ajuns în transmiterea comunitară. V. B., una dintre persoanele intervievate, a relatat-o, secundată de soțul său I. B. (într-o formă asemănătoare celei găsite în unul dintre volumele pe care le-am consultat în această perioadă (Păcurar et al 2017: 486): „... era foarte credincios (Medescu², n.m, N. M.)... era o legendă, așa se zice, că mergea la biserică în fiecare duminică, la Făget. Și-n noaptea Învierii ar fi găsit, cică, o comoară. Comoara aia ar fi construit biserica. Asta-i legenda bisericii. Adevărat nu-i.” Interstiții de narațiuni culte și populare...

Fig. 5. Ctitorul I. Medescu (zis Constantin),
imagine din arhiva Doreinei Pârvulescu

² În sat i se mai spune și Maciescu/ Megescu/ Megiescu/ Mateșescu/ Mateescu... (interviu I. B.).

Date statistice nu foarte actuale (*Recensământul populației și locuințelor din 2011*), obținute prin solicitarea 3804/11.09.2020 a colegei mele, atestă un număr de 64 de locuințe (40 nu aveau, la acel moment, apă curentă) și 150 de locuitori, dintre care 135 erau de confesiune ortodoxă. În acest moment am identificat trei modalități de locuire a satului: permanentă (familia B., spre exemplu, în gospodăria căreia locuiesc trei generații), temporară (O. C, care pe timpul iernii se mută la Făget, la fiica ei), abandon (am identificat pe strada care se cheamă „pe Luncă” două case cu arhitectură tradițională, abandonate). Vechea casă parohială, de asemenea construită în manieră tradițională (adică având fundație de piatră, pereți din lemn molțarit) este abandonată, așa cum este și clădirea fostei primării din sat.

Locuitorii se împart în *povârjeni* (băștinași) și *avinituri* (migranți), mulți dintre ei sunt veniți din Satu Mare sau Bistrița Năsăud, în perioada anilor '60, atunci când, mi s-a relatat, oamenii s-au ridicat (...) sau „o apucat putere”: „Lumea cum o făcut cășile, cum o apucat putere, că cășile...”. (interviu V.L.). Acesta a fost momentul în care s-a trecut dinspre arhitectura vernaculară spre o formă modernă: case din cărămidă manufacturată de maistori: „Păi am făcut cărămidă la cuptor, cum să spun, cu țâgani. Erau țâgani care făceau cărămidă, și la grădina aia la care am stat, aclo am făcut un gropan mare și acolo am făcut cărămidă cu mai mulți oameni. Atunci am ars. Am făcut cuptori și am ars-o și atunci, după aia, în '71 am făcut casă.” (interviu M. U). Cei veniți în sat cumpără case sau *plațuri* de la povârjeni, cresc, alături de localnici, oi și vite. Cel mai important crescător de oi din sat a venit din Năsăud la Bunea Mare, apoi s-a mutat la Povergina, păstrându-și, însă, saivanul la Bunea (avea, la un moment dat, în jur de 500 de oi, pe care le-a vândut în 2009, pentru a putea ctitori o biserică lângă Moneasa).

Satul are două drumuri/ ulițe/ străzi importante: „pe Luncă”, respectiv „drumul Bunii”. După observațiile mele, desigur mult perfectibile și care ar avea nevoie de o parte de statistică, „pe Luncă” vârsta locuitorilor e mai scăzută, pare o zonă mai dinamică și, surprinzător, interesată, din ce mi s-a spus, de patrimoniu, în vreme ce, pe „drumul Bunii”, media de vârstă este extrem de ridicată, iar oamenii sunt mai degrabă preocupați de biserica nouă, ridicată de comunitate în perioada 1991-1995. Așa cum cele două zone ale satului ar putea intra în concurență, așa intră în concurență *biserica-monument* aflată pe un dâmb, în cimitirul satului, cu *biserica de zid*, aflată în centrul satului.

Temele interviurilor respectă, pe de o parte, structura stabilită prin formularul depus pentru finanțare: calendarul, obiceiuri legate de ciclul vieții

omului, descrierea bisericii, dar sunt secondate de teme ce apar în cadrul interviurilor prin inițiativa participanților: migrația tinerilor (de regulă un ton defetist, disforic, însoțește subiectul: „Asta-i România”, mi se spune pe ton lacrimogen, dar și colportând o idee de televiziune de mâna a treia), basme, legende, practici culinare. Avem de-a face cu părți de informații, mai degrabă decât cu informații complete, de multe ori dialogul sună în felul următor: „Se face ceva de Sântoader? / Ce? Obiceiuri? Ceva? Nu știu” – pentru ca mai apoi să vină completări: Numa’ să străngeau muierile și ferbeau boambe, cucuruz. Și atunci torceau și mâncau boambe din alea fierte.” (interviu V. L.).

Fig. 6. V. L., povestind despre Sântoader (foto N. Mușat)

Pentru cele câteva interlocutoare informațiile legate de calendar sunt prea puțin valoroase: „Când se lasă postul Paștilor. La început ar fi Sântoaderul. / (*Râde.*) Și? Păi știam din bătrâni. Să zăcea de Sântoader. Da’ noi n-am mai ținut, n-am mai.. Păi cu caii, să lasă caii, caii ăl șchiop. Mama mea ținea cu caii, nu aveau voie... că torceau ‘nainte, să torcea... nu avea voie să torci. Noi n-am mai ținut.” (interviu V. L.) Ele pot fi cel mult amuzante, pot rămâne pentru copii, dar ca primă reacție sunt considerate ca fiind lipsite de importanță. În relație cu patrimoniul imaterial se poate identifica aceeași atitudine pe care o au, sau au avut-o în relație cu patrimoniul material: distrugerea caselor bătrâne este contemporană cu dispariția transmițerii poveștilor (mama, cea care respecta zilele *Cailor*, face parte din generația ce încă

locuia în cășile bătrâne). Generația anterioară este, implicit, vulnerabilă pentru V. L., care afirmă că „oamenii au prins putere” și deci au început să zidească. În alți termeni, un patrimoniu „hard” începe să înlocuiască unul de tip „soft” (Mihăilescu 2010). Puterea aceasta înseamnă, pe de altă parte, și intrarea în rândul lumii: *așa o vinit moda*, mi se spune. Toți făceau, deci...

În 21 august, la prima întâlnire a echipei de proiect cu comunitatea, mi s-a spus de către un coleg că avem de-a face cu o comunitate îmbătrânită. O lume a seniorilor, un sat care se duce asemeni bisericii-monument, nu doar în uitare, ci dispare de-a dreptul. În cele câteva vizite am descoperit că lucrurile sunt mai dinamice decât credeam initial, deși nu atât de dinamice pe cât și-ar dori niște *preoți* ai patrimoniului, cum sunt numiți, ironic, unii activiști din domeniu (Brumann 2014; Mihăilescu 2015). Nu mai există școală, dar mai sunt copii, nu mai există primărie, dar există mici inițiative locale (oamenii aplică pentru fondurile APIA, dar și pentru PNDR, oricât de controversate ar fi aceste programe). Pe de altă parte, tinerii migrează spre alte țări (Germania a fost menționată de câteva ori, Danemarca începe să fie o țară spre care se pleacă, mai nou) sau își câștigă existența în altă localitate din România (de regulă Făget/ Lugoj/ Timișoara); una dintre interviuate mi-a spus că Povergina e sat de înnoptat, nu de trăit permanent.

Reconstruirea sau reinventarea patrimoniului

Într-un volum mai mult decât celebru, doi istorici propun un concept care a făcut carieră: *inventarea tradiției* (Hobsbawm, Ranger 1992). Produs al societăților moderne, și nu al celor tradiționale, paradoxal, tradiția nu e transmitere sau moștenire, ci o creație. În această linie, patrimoniul e, de asemenea, creație a modernității; în contemporaneitate, interesul pentru patrimoniu este, poate, excesiv. Totul poate deveni astăzi *patrimoniu* sau *patrimonializabil* (Lowenthal 1998), așa cum totul poate fi aruncat nu doar metaforic la coșul istoriei, ci abandonat și lăsat spre dispariție. Echipa interdisciplinară implicată în proiectul pe care încerc să îl analizez aici pregătește în această perioadă o analiză a monumentului istoric din Povergina (din perspectivă arhitecturală, picturală, de istorie a arhitecturii și tehnicilor constructive, peisagistică, dendrocronologică, de structură, arheologică, de botanică), dar și a valorilor pe care comunitatea le atribuie monumentului. O perspectivă atât de complexă poate atesta *semnificația locului* (Jeffrey at al. 2020; De Nardi 2014), dar dă seama și de valoarea ridicată pe care o atribuie mai degrabă specialiștii unui monument de arhitectură. După a doua

jumătate a secolului XX, comunitatea începe să fie considerată importantă în decizia de patrimonializare; *Convenția Faro* stabilește acest lucru, întărit de *Convenția de la Burra*, între altele. Co-producerea, co-designul patrimoniului înseamnă și aplicarea a ceea ce se numește *community participatory practice* (Jeffrey et al. 2020: 888), în aceleași momente în care în etnologie/ antropologie se vorbește, de ceva timp, de *ethnologie partagee/ collaborative anthropology*. Implicarea comunității în luarea deciziilor care vizează conservarea/ restaurarea/ reconstrucția monumentului înseamnă democratizarea domeniului studiilor patrimoniale, cu un tip de responsabilizare a acestora înspre dimensiunea educativă.

Săptămânile acestea echipa de proiect se află în proces de negociere cu ea însăși, cu comunitatea și cu autorități în domeniul gestionării monumentelor, pentru a stabili valoarea/ relevanța monumentului din Povergina.

Denumită de localnici prin diferite sintagme: *biserica bătrână/ biserică veche/ biserică din ȃdal/ monument/ monument istoric/ monument național*, biserică se definește fie prin coordonate spațio-temporale, fie utilizând o denumire specializată, care vine din exterior, dinspre profesioniști (deci impersonal, nu prin experiența personală, prin legături emoționale). Maniera de creare a *emoțiilor patrimoniale*, în termenii lui Nathalie Heinich (2012), poate fi povestea. Rugați să nareze evenimente din viața lor conectate la spațiul bisericii, se prea poate ca oamenii să se reconecteze, prin propria istorie de viață, la istoria locului și a monumentului. Pe de altă parte, la începutul anilor '90 localnicii și-au dorit, alături de preotul lor, o altă biserică, ceea ce s-a și concretizat prin finalizarea în 1995 a construcției unei biserici de zid, în sat, situată în poziție centrală: „Și atunci în '95 gata, părinte, ne mutăm, că ne-am săturat și de fum și de frig, nu lumină, nu curent, nu nimica. Și ne-am mutat în biserică nouă în '95. Atunci în '99 – 2000 s-a pictat. Cu ajutorul lui doamna Augusta Anca, care-i ctitor. Nu numai pictura pentru meșteri. Și candelabrele.” (interviu I. L.) Motivele invocate, legate de disconfortul termic, par mai mult decât valide, dar acum trec prin aceeași situație cu biserică de zid. În vreme ce pentru localnici patrimoniul înseamnă disconfort (biserica e veche, deci nu se prea poate rezolva fără specialiști problema încălzirii, iluminării), pentru specialiști, valoarea ei constă tocmai în acest disconfort, care atestă vechimea, autenticitatea – deci apropierea de original, tehnica constructivă, criteriile care fac din monument unul valoros.

Valoarea atribuită de comunitate constă într-un cumul de alte criterii. Legenda construcției bisericii, amintită *supra*, vorbește despre o comoară prin care s-a asigurat plata maistorilor care au construit, respectiv pictat

monumentul. Sau în cuvintele lui I. B.: „Comoara aia ar fi construit biserica.”. O manieră mai pragmatică de abordare din partea unui localnic se opune unei maniere a specialiștilor care valorizează tehnica, *know-how-ul implicat, maistorii*. Biserica au construit-o specialiști tradiționali ai lemnului, ale căror tehnici specialiștii patrimoniului încearcă să le pună în scenă din nou (*re-enactment* al tradiției le-aș numi). Pentru doamna V. B., Uniunea Europeană se va ocupa de proiectul de conservare/ restaurare, adică o entitate suprastatală, necunoscută, aproape un *Deus ex...machina*, și nu specialiștii pe care îi avea în față în momentul interviului, cu care interacționa în mod direct, cu care schimba informații: „Ba, lasă să fie, să fie. Mie atât îmi plăcea să mă duc... erau copiii mici și urcam”, susține V. B., într-o discuție contradictorie cu soțul ei, care găsește o cale mai degrabă agnostică de raportare la patrimoniu (Brumann 2014): „Eu mai bine preferam să fi ridicat o statuie acolo, un monument de marmură, un stâlp de marmură, ăla nu era așa scump, că e Rușchița aici, aproape și scria pe ea, pe toate laturile că eroii... și datele despre facerea ei. Decât s-o mai faci. Astea-s cheltuieli uriașe.”. (interviu I. B.).

În discuțiile cu echipa de proiect, câteva întrebări ne frământă pe toți: dinspre arhitectură întrebările chestionează interesul comunității: *care este percepția în comunitate a valorii monumentului? Ce tip de atașament există, dacă există?* – deși ele vizează, mai degrabă, monumentul. Dinspre etnologie, întrebarea/ întrebările privesc relația cu trecutul: „De ce să conservăm trecutul, până la urmă? Ce anume conservăm din trecut?” (Mihăilescu 2017: 15) Ce anume este valoros din acest trecut pentru a fi transmis mai departe? Provocarea vine în a-i determina pe oameni nu doar să vorbească despre trecut, cât mai ales să se angajeze într-un tip de relație cu acesta. Participarea activă a comunității la reconstrucția bisericii este unul dintre punctele nevralgice. Simplificând, avem, după mine, pe de o parte, de-a face cu locuitori în vârstă, immobili, dependenți de transportul asigurat de alții, care sunt în căutarea unui tip de confort, pentru care contează mai degrabă accesibilitatea bisericii (cea de zid este în sat, biserica-monument este în cimitir, la marginea satului, pe un dâmb...) decât valoarea ei istorică, estetică, socială; pe de altă parte, avem de-a face cu locuitori tineri, mobili, care lucrează în alte localități / țări, pentru care Povergina este un sat aflat într-o rețea uneori europeană. Ei pot avea acces și expunere la orice alt monument, în drumurile lor. În plus, biserica-monument a fost încuiată aproape trei decenii, suficient timp pentru deconectare: „Mi-ar fi plăcut s-o mai deschidă, să mai facă slujbe...” (interviu A. B.). Inaccesibilizarea este

un fenomen general în zona Făgetului. Bisericile de lemn sunt, de regulă, încuiate, cheia se găsește la o singură persoană, care, dacă / atunci când este solicitată, este fie la *holdă/ moșie/ țarnă*, fie în alt sat. Un necesar joc al încuierilor și descuierilor, al câștigării unor chei simbolice ale patrimoniului este, de fapt, întregul proces de patrimonializare și de negociere a valorilor.

Fig. 6. O. C. Și V. U, pe „drumul Bunii” (foto N. Mușat)

Referințe bibliografice:

- BELCI, Diana, ILIEȘ, Bogdan 2020: *Studiu istoric și localizare pentru faza D.A.L.I a proiectului de conservare/restaurare a bisericii de lemn cu hramul „Sf Arhangheli Mihail și Gavril”*, Timișoara, studiu nepublicat.
- BRUMANN, Christoph 2014: *Heritage Agnosticism: A Third Path For The Study of Cultural Heritage*, disponibil la:
https://www.academia.edu/15266515/Heritage_agnosticism_A_third_path_for_the_study_of_cultural_heritage. (accesat în 3 septembrie, 2020).
- CAMPBELL, Elizabeth, LASSITER, Luke Eric, PAHL, Kate 2018: *Collaborative Ethnography in Context*, in Elizabeth Campbell, Kate Pahl, Elizabeth Pentecost and Zanib Rasool (ed.), *Re-Imagining Contested Communities*, Bristol, Bristol University Press, p. 91-106.
- DE NARDI, Sara 2014: *Senses of Place, Senses of the Past: Making Experiential Maps as Part of Community Heritage Fieldwork* in „Journal of Community Architecture and Heritage”, Vol. 1 No. 1, February, 2014, p. 5-22.

- EVANS-PRITCHARD, E. E. 1940: *The Nuer*, Oxford, Clarendon Press.
- HEINICH, Nathalie 2012: *Les émotions patrimoniales: de l'affect à l'axiologie*, in „Social Anthropology”, Vol. 20, Issue 1. doi.org/10.1111/j.1469-8676.2011.00187.x.
- HOBBSAWM, Eric, RANGER, Terence 1992: *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press.
- JONES, Siân 2017: *Wrestling with the Social Value of Heritage: Problems, Dilemmas and Opportunities*, in “Journal of Community Archaeology & Heritage”, 4:1, p. 21-37. DOI: [10.1080/20518196.2016.1193996](https://doi.org/10.1080/20518196.2016.1193996).
- JEFFREY, Stuart, JONES, Siân, MAXWELL Mhairi, HALE Alex, JONES Cara 2020: *3D visualisation, communities and the production of significance*, in „International Journal of Heritage Studies”, 26:9, p. 885-900. DOI: [10.1080/13527258.2020.1731703](https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1731703).
- LOWENTHAL, David 1998: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MALINOWSKI, Bronislaw 1989: *A Diary in the Strict Sense of the Term*, with a new Introduction by Raymond Firth, London, The Athlone Press.
- MALINOWSKI, Bronislaw: 2014: *Argonauts of the Western Pacific*, New York, Routledge.
- PĂCURAR, Bujor (coord.) CIPU, Ioan, TOMONI, Dumitru: 2017, *Monografia protopopiatului ortodox român al Făgetului. 300 de ani de existență atestată*, Timișoara, Editura Partoș.
- MIHĂILESCU, Vintilă: *Creative Traditions and Ecology of Heritage*, in „Martor” 22, p. 9-31.
- MIHĂILESCU, Vintilă 2015: *Tradiții și psihologie*, in „Dilema veche”, nr. 599, 6-12 august.
- MIHĂILESCU, Vintilă 2010: *Patrimoniul, tradiție și istorie*, in „Dilema veche”, nr. 316, 4-10 martie.
- MILOIA, Ioan 1935: *Biserica de lemn din Povârgina*, in „Luceafărul”, anul 1, nr. 3.
- SĂCARĂ, Nicolae 2001: *Bisericile de lemn ale Banatului*, București, Editura Excelsior.
- SANGARAMOORTHY, Thurka, KROEGER, Karen A. 2020: *Rapid Ethnographic Assessments A Practical Approach and Toolkit For Collaborative Community Research*, New York, Routledge.

<https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> (accesat în 7 octombrie, 2020)

http://portal.iphan.gov.br/uploads/ckfinder/arquivos/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31_10_2013.pdf (accesat în 7 octombrie, 2020)

<https://patrimoniul.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-TM.pdf> (accesat în 16 octombrie, 2020).